

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“Інтегрований підхід у застосуванні мимічної гімнастики в
логопедичній роботі з дошкільниками”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M23z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Ольга ПАСІЧНИК

Керівник:

Олена МІЛЕВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:

Оксана ДМІТРІЄВА,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

основ корекційної роботи

м. Кам'янець-Подільський

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІМІЧНОЇ ГІМНАСТИКИ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ	8
1.1. Значення міміки для психо-мовленнєвого та соціального розвитку дошкільника.....	8
1.2. Мімічна гімнастика як складова логопедичної роботи з дошкільниками....	
1.3. Особливості мімічної моторики у дошкільників з порушеннями мовлення.....	
 РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ МІМІЧНОЇ МОТОРИКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	35
2.1. Обґрунтування методики дослідження особливостей мімічної моторики у старших дошкільників.....	35
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження.....	48
 РОЗДІЛ 3. МІМІЧНА ГІМНАСТИКА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ЛОГОПЕДИЧНОГО ВПЛИВУ У РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	59
 ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовлення людини – важлива психічна функція, яка відображає протікання розумових операцій, виступає як засіб самореалізації індивіда та інструмент взаємодії із соціумом. Виразність мовлення виступає як важливий механізм зовнішньої комунікації людини, встановлення і підтримання міжособистісних стосунків, як засіб якісного донесення своїх думок, бажань до оточуючих. Згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти одним із завдань формування мовленнєвої компетентності дошкільника є розвиток виразності мовлення.

Значущою характеристикою мовлення є його емоційно-експресивна виразність, своєрідне відображення ставлення мовця до навколишнього і оточуючих, до предмету розмови. На рівні емоційної експресії мовлення проявляються внутрішні психоемоційні стани людини.

Зазвичай, емоційність мовлення пов'язана з інтонаціями, наголосами, модуляціями голосу, змінами тембру, варіативністю темпу та додатковим руховим супроводом (пози, жестикуляція, рухи). Та неодмінним критерієм емоційної виразності мовлення є міміка – своєрідні виражальні рухи м'язів обличчя у відповідності до почуттів, емоцій, психічних станів індивіда. Координовані рухи системи мимічних м'язів у поєднанні рухами артикуляційних м'язів сприяють розвитку дикційних умінь індивіда.

Дослідженням проблеми міміки як психофізіологічної здатності людини займалися науковці у галузях психології, психокорекції, психіатрії, анатомії та фізіології, неврології, ортодонтії, лінгводидактики та логопедії. У психології пов'язують міміку людини з емоційною сферою, розглядають її як синонім експресії (В. Волков), як вияв істинних емоцій (І. Давиденко, М. Прищак,) и розглядають її як засіб невербальної комунікації (І. Мартиненко, І. Ковалинська, В. Winczuga), як вияв агресивної поведінки (О.Белова, Л. Клевака, О. Товт, Н. Любарська, Р. Ekmann). Фізіологи вивчають анатомо-функціональні механізми м'язів обличчя, які водночас задіяні у мимічних рухах

(Р. Синельников, О. Свиридов та ін.); неврологи зважають на стан мимічної активності за наявності ушкоджень черепно-мозкових нервів (Ю. Мікадзе, О. Бадалян та ін.) та пропонують до використання мимічних вправ при порушеннях ковтання. У стоматології і ортодонтії приділяється увага міофункціональному методу корекції порушень прикусу та пов'язаних з ним порушень та функції скронево-вилично-нижньощелепного суглоба (В. Водолацький, Н. Даньков, Л. Смаглюк, L. Koch, D. Singh та ін.)

Науковці у галузі лінгводидактики розглядають миміку (зокрема, усмішку) як передумову мовленнєвого контакту з дитини з дорослим, важливий елемент довербальної стадії мовленнєвого розвитку дитини (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, J. Czeszynska, E. Stecko та ін.).

В логопедії питання миміки розглядалися науковцями у зв'язку з дослідженнями особливостей артикуляційного праксису (зокрема, артикуляційної диспраксії) у дітей та старших людей з різними формами порушень мовлення, розвитковими чи набутими: з дизартрією (В. Галущенко, М. Лепетченко, Л. Дідкова, Н. Кабельнікова), ринолалією (С. Конопляста, З. Мартинюк), заїканням (В. Ломоносов, Л. Литвиненко, Ю. Рібцун, Л. Ткаченко та ін.), алалією (І. Баранець, Н. Пахомова), афазією (О. Лянна, В. Савицький, Н. Савицька, Я. Кравець, Т. Ахутіна, Т. Візель).

Логопеди-науковці виокремлюють порушення миміки як немовленнєву симптоматику в структурі логопатій (О. Боряк, О. Белова, Н. Гаврилова, В. Кондратенко, Н. Лопатинська, З. Ленів, О. Мілевська Ю. Рібун, М. Савченко та ін.). Більшість логодіагностичних методик вміщують блок завдань для обстеження миміки (А. Блінова, Н. Гаврилова, А. Король, А. Малярчук, О. Смолярчук, Л. Федорович та ін.).

Аналіз джерельної бази показав, що за наявності у дітей таких порушень мовлення, як ринолалія, дизартрія наявні суттєві порушення мимічної моторики: у разі ринолалії вони є наслідком порушення взаємодії між м'язами артикуляційного апарату та вторинними порушенням тону навіколоротових та інших м'язів обличчя; специфічна миміка у дітей з ринолаліями часто має

компенсаторний характер і позначається і професійній літературі як „компенсаторні гримаси” (З. Мартинюк, С. Конопляста, Л. Харьков), у разі дизартрії – наслідком порушення іннервації м’язів обличчя, що теж призводить до порушення їх тонусу. У випадку алалії мімічна дисфункція виникає як результат порушених кінетико-кінестетичних праксисів, та водночас може бути гіперметричною і надто частою; це зумовлено посиленням використання міміки дітьми з алаліями як заміника вербальних засобів (Л. Трофименко, Е. Данілавичюте, Л. Мартинюк). При заїканні порушення міміки виникають внаслідок судомних станів м’язів обличчя, шиї, а також детерміновані змінами психо-емоційного стану (С. Корнєв, А. Кравченко, В. Ломоносов).

У дітей з найпоширенішим порушенням мовлення – дислалією, –недоліки міміки переважно пов’язані з особистісним фактором (психологічні чинники) та проявляються як у загальній популяції дитячого населення; проте можуть виникати як редукований симптом порушень жування, ковтання в ранньому дитинстві.

Зважаючи на стійку увагу логопедів до стану мімічної моторики у дітей з порушеннями мовлення та на анатомо-функціональний зв’язок між мімічними та артикуляційними м’язами набуває значимості мімічна гімнастика. У якості окремої методики гімнастика мімічних м’язів склалась у психотерапії та отримала назву „психогімнастика” (М. Чистякова, М. Раттер).

Разом з цим, у логопедії мімічні вправи зайняли свою нішу з огляду на безпосередню участь мімічних м’язів у артикуляційних програмах. В сучасній логопедії практикується мімічна гімнастика як окремий вид логогімнастики (А. Кочержинська, Т. Дегтяренко, С. Макарова, О. Мілевська, Т. Момот, Л. Ткаченко та ін.), а також як компонент артикуляторної гімнастики. Поєднання мімічних і артикуляційних вправ, на думку фахівців, сприяють вдосконаленню у дітей мовно-рухових функцій та моторного планування, що якісно впливатиме на стан вимови.

Мімічна гімнастика на тепер є однією з найулюбленіших логопедичних технологій серед дітей та логопедів, яка завдячує яскравому емоційно-

позитивному фону виконання цієї гімнастики, невимушеності та виключно ігровому характеру вправ.

Підводячи підсумок, зазначимо, що мімічна гімнастика має різновекторний вплив і позначатиметься на стані емоційної виразності обличчя, психо-емоційному стані, на тонусі і пластичності міміко-артикуляційних м'язів, на їх координованості, на вправності жувальних (щічних) м'язів і, найважливіше, на стані артикуляційної моторики у дітей з різними порушеннями мовлення.

Відповідно, тема кваліфікаційної роботи „Інтегрований вплив мімічної гімнастики у логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення ” є актуальною.

Мета дослідження – дослідити особливості мімічної гімнастики як технології інтегрованого впливу у логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення.

Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з проблеми застосування мімічної гімнастики в логопедичній роботі; узагальнити відомості про актуальність і дієвість цього напрямку логопедичного впливу.

2. Розкрити анатомо-фізіологічні, неврологічні, психологічні механізми мімічної моторики та її онтогенез. Висвітлити взаємозв'язок між мімікою та емоціями, емоційним розвитком індивіда.

3. Дослідити стан сформованості мімічної моторики у старших дошкільників з нормотиповим розвитком та з порушеннями мовлення..

4. Обґрунтувати інтегрований вплив мімічної гімнастики на дошкільників; сформулювати методичний кейс для застосування мімічної гімнастики у роботі зі старшими дошкільниками з різною логопатологією.

Об'єкт дослідження: корекція мімічної моторики у дошкільників.

Предмет дослідження: методичне забезпечення

реалізації інтегрованого підходу у застосуванні мімічної гімнастики в логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення.

Для досягнення мети й розв'язання завдань дослідження використано наступні **методи**:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз і систематизація сучасної науково-методичної, психолого-педагогічної та спеціальної літератури з проблеми дослідження;
- *емпіричні*: анкетування, опитування, спостереження, констатувальний і формувальний експерименти;
- *методи обробки експериментальних даних*: кількісний та якісний аналіз емпіричних даних.

Експериментальна база: дослідження проводилося на базі ЗДО № 30 (м.Кам'янець-Подільський). У дослідженні взяли участь 16 дошкільників (з них 8 дітей з типовим мовленням, 8 дітей з порушеннями мовлення); 7 батьків.

Теоретичне значення дослідження: проаналізовано значення міміки для психо-соціального розвитку дошкільника; систематизовано особливості міміко-артикуляційного праксису у дошкільників з порушеннями мовлення; обґрунтовано інтегрований вплив мімічної гімнастики як складової логопедичної роботи з дошкільниками.

Практичне значення одержаних результатів. адаптовано методику обстеження мімічної моторики для старших дошкільників; розроблено інтегровані комплекси мімічної гімнастики для логопедичної роботи з дошкільниками з порушеннями мовлення. Матеріали дослідження можуть бути використані логопедами, вихователями, які працюють з дітьми з порушеннями мовлення та батьками.

Апробація результатів дослідження.

Результати дослідження відображені в 1 публікації.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 3 таблиці, 3 рисунки. Основний зміст роботи викладено на 70 сторінках. Загальний обсяг магістерської роботи складає 85 сторінок.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-експериментальне дослідження дозволяє зробити наступні висновки і узагальнення.

1. Мовленнєва діяльність людини передбачає міміко-емоційну експресію. Вирази обличчя, які супроводжують мовлення, становлять окремий інструмент комунікативної взаємодії; мімічні вираження обличчя слугують для підтримання або відволікання уваги на мовленні, для підкреслення значимості суті сказаного. Міміка є провідним засобом емоційному зв'язку між людьми, засобом розуміння психоемоційних станів. Порушення міміко-емоційних реакцій можуть спричинити труднощі міжособистісних стосунків та соціально-поведінкових умінь.

Розрізняють природну і форсовану міміку. Емоційна експресія обличчя забезпечується комплексом мімічних м'язів, які розташовані навколо ротової щілини, очних щілин, носового отвору та на лобовій ділянці обличчя. Емоційні вираження на обличчі співвідносні зі злагодженою роботою певних мімічних м'язів. Розрізняють суто мімічні м'язи обличчя (ділянки лоба, носа), міміко-артикуляційні (навколоротва ділянка) та жувально-міміко-артикуляційні (скронево-вилично-щічні ділянки).

Мімічний праксис забезпечує певною мірою дикційну виразність мовлення. Активність мімічних м'язів позначається на стані артикуляційної моторики і навпаки: недорозвинення артикуляційної моторики спричиняє зниження функційної активності мімічних м'язів. Мімічні м'язи навколоротової ділянки обличчя є ключовим для формування правильної вимови ряду звуків мовлення; слабкість навколоротового м'язу ускладнює зімкнення губ, порушує їх участь в артикуляціях звуків.

2. У дітей з порушеннями мовлення (зокрема, дизартрія, заїкання, ринологія) спостерігається знижена, недиференційована міміка, порушується міміко-артикуляційний праксис. Знижується розбірливість мовлення, воно стає малозрозумілим. При дизартріях недоліки мімічної моторики пов'язані з

порушеннями тону́су і рухливості м'язів артикуляційного апарату; при ринолаліях – з порушенням координації між м'язами артикуляції та м'язами жувально-ковтального комплексу; при заїканні є наслідком змін психоневротичного рівня; при алаліях – внаслідок порушень моторного програмування і реалізації моторних програм мовлення.

3. Досліджено рівні сформованості мімічної моторики у дошкільників з типовим розвитком та з порушеннями мовлення (з дислалією, дизартрією, ЗНМ, заїканням): достатній рівень виявлено у 75% дітей КГ та у 12,5% дітей ЕГ; середній рівень виявлено 25% КГ та у 75% дітей ЕГ; низький рівень лише в ЕГ (12,5%);

у дошкільників ЕГ, КГ виявлено нижчі показники сформованості довільних ізольованих мімічних рухів, ніж рухів символічного мімічного праксису; діти ЕГ утруднюються у виконанні довільних рухів м'язами чола, очей, але демонструють найвищий показник сформованості моторики щік (71%) за наявності порушень диференційної роботи цих м'язів (однією щокою); діти КГ демонструють найкращі можливості моторики щічних м'язів (96%); моторика м'язів чола сформована краще у дітей КГ (83%), діти ЕГ мають складнощі цих рухів (54%); моторика м'язів очей порушена у дітей ЕГ (53%); символічним мімічним праксисом діти обох пігруп опановують приблизно однаково: 69% в ЕГ та 64% в КГ;

міміко-емоційний розвиток вищий у дошкільників КГ; їм доступна довільність мімічних виражень (88%), проте наявні труднощі диференціації окремих емоцій (гнів і страх; страх і подив); дітям ЕГ менш доступно відтворення емоцій (65%), наявні труднощі розрізнення емоцій „гнів-страх-сум”;

виявлено виразні особливості навичок вживання їжі у дошкільників ЕГ за показниками сформованості вживання твердої їжі, навичок пиття з чашки захоплення їжі, активності жування; виявлено слабкість щічно-жувальних м'язів, незначну дисфункцію скронево-вилично-нижньощелепного суглобу недостатню функційність губно-щічних м'язів та ротової ділянки;

здатність ідентифікувати емоції через аналіз життєвих ситуацій сформована у 50% дітей ЕГ і 62,5% дітей КГ.

4. Обґрунтовано наступні напрямки мімічної гімнастики як технології інтегрованого впливу: психоемоційна стимуляція, комунікативна стимуляція, розвиток функційного забезпечення артикуляційних рухів, формування дикційних умінь, нормалізація функцій м'язів, задіяних у фізіологічних актах (жування, пиття). Розроблено методичне забезпечення для проведення мімічної гімнастики з дошкільниками з порушенням мовлення; які укладені комплекси для тренування мімічних м'язів, м'язів губ та щік, міміко-артикуляційних м'язів, жувально-артикуляційних м'язів, для тренування навичок жування, пиття та комплекси психогімнастики і міміко-емоційного тренінгу.

Визначено правила проведення мімічної гімнастики як технології інтегрованого впливу.

Застосування запропонованого методичного забезпечення дозволить покращити у дітей емоційний фон та диференційно нормалізувати психоемоційного стан, здійснювати опосередковану підготовку артикулем, запобігати неприродним рухам міміко-артикуляційних м'язів, розвивати довільну регуляцію рухів мімічних м'язів; активізувати мімічний, міміко-артикуляційний, жувально-артикуляційний праксис; покращити емоційність та емоційну грамотність дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баюн К. Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія. *Вісник Житомирського державного університету*. 2015. Вип. 2 (80). С. 232–236.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. 2-ге видання. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
3. Бондар В. І. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник. Луганськ : Альма-матер, 2003. 456 с.
4. Боряк О. В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 192 с.
5. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 1–3.
6. Волкова С. С., Клочек Н. В. Корекція міофункціональних порушень у дітей з особливими потребами. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2022. № 5(150). С. 25–31.
7. Галущенко В. І. Дослідження ритмічної здатності у дітей зі стертою формою дизартрії : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. Вип. 8. С. 166.
8. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
9. Електронна версія «Великої української енциклопедії». URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9C%D1%96%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 28.09.2024).
10. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень

НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-67689> (дата звернення: 28.09.2024).

11. Закревська А. М., Бутузова Л. П. Психологічні особливості розвитку мовлення у дошкільників-логопатів. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентісного підходу в підготовці майбутніх фахівців для початкової освіти: збірник науково-методичних праць* / за заг. ред. В. С. Литнєва, Н. С. Колесник, Т. В. Завязун. 2016. С. 52–57.

12. Клевака Л. П. Емоційний розвиток особистості як умова формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters* : Collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 2021. Vol. 1. P. 351–366.

13. Кондратенко В., Ломоносов В. Заїкання: феноменологія та основні напрями реабілітації : навч. посіб. Київ : КНТ, 2014. 70 с.

14. Конопляста С. Ю. Ринологія від А до Я : монографія. Київ : Книгаплюс, 2015. 312 с.

15. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.

16. Конопляста С., Синиця А. Дизартрія у систематичі мовленнєвих порушень (сучасний погляд). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 66. С. 111–116.

17. Кочержинська А. А., Дегтяренко Т. М. Міогімнастика в логокорекційній роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. Вип. 9. С. 56–62.

18. Крєтова О. Комунікативна поведінка як складник комунікативної компетентності особистості. *Мова в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, 19 жовтня 2017 р. Харків : НУЦЗУ, 2017. С. 62–64.

19. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія. Розвиток дитини від народження до 17 років : навч. посібник. Харків : Педагогіка, 2008. 301 с.
20. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.
21. Любарська Н. Емоційна сфера особистості дошкільника: дефінітивний аналіз. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 19-20 квітня 2018 р. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 7. С. 152–156.
22. Маматова З. Р. Особливості невербальної комунікації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Проблеми реабілітації* : зб. наук. праць. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 45–51.
23. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ : ДІА, 2016. 304 с.
24. Мартиненко І. В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. № 28. С. 312–317.
25. Мартинюк З. С. Ринологія у ракурсі сучасних досліджень. Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей : матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології). Київ : Симоненко О. І. С. 123–125.
26. Мартинюк З. С. Ринологія: підтримка дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі : навч. – метод. посіб. Київ. 2023. 180 с.
27. Методичний посібник по реабілітації мовнорухових, мімічних і вокальних аналізаторів людини та профільних хворих у період удосконалення та розвитку мови. Вінниця, Хмельницький : ЦНТЕТ, 2005. 32 с.
28. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навчальний

посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.

29. Мілевська О. П. Логопедична гімнастика: систематизація поняття. *Наукова дискусія: питання педагогіки та психології* : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 47–52.

30. Мілевська О. П. Особливості комунікативної поведінки дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, 4 квітня 2024 року. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. С. 228–233.

31. Міогімнастика в роботі з дошкільниками з дизартріями. URL: <https://vseosvita.ua/library/miohimnastyka-v-roboti-z-doshkilnykamy-z-dyzartriiamy-734160.html> (дата звернення: 28.09.2024).

32. Основи спеціальної та інклюзивної педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2018. 338 с.

33. Пахомова Н. Г., Баранець І. В. Особистісний потенціал дитини старшого дошкільного віку із моторною алалією: психологічні особливості розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 4 (89). С. 75–87.

34. Піроженко Т. Мовлення дитини : психологія мовленнєвих досягнень дитини. Київ : Главник, 2005. 112 с.

35. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини : монографія. Київ : Нора-принт, 2002. 311 с.

36. Ранній розвиток дитини: посібник для спеціалістів і батьків» / за ред. А. Кравцової, А. Кукурузи. Київ, 2015. 80 с.

37. Ревуцька О. В., Линдіна Є. Ю. Технології логопедичного обстеження: навчально-методичний посібник. Бердянськ, 2018. 250 с.

38. Ревуцька О., Бредун Т. Лікувально-профілактичні заходи, спрямовані на корекцію зубощелепних аномалій та деформацій,

міофункціональних і мовленнєвих порушень у дітей. Канада, Торонто 2014. С.199–203.

39. Рібцун Ю. В. Вивчення праксичних функцій молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. № 3 (103). С. 49–55.

40. Рібцун Ю. В. Заїкання: підтримка дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі : навч.- метод. посіб. Київ : ФОП Цибульська В. О., 2023. 272 с.

41. Рібцун Ю. В. Реалізація логопсихосинергетичного підходу у формуванні праксичних функцій у дітей із заїканням. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 36. С. 220–224.

42. Романишин Н. Теоретичний аналіз проблеми невербальних засобів комунікації як умови формування комунікативної діяльності дошкільників з загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 77. Том 2. С. 286–293.

43. Руленко В. Особливості мімічної гімнастики для профілактики когнітивних розладів у осіб похилого віку. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=457088> (дата звернення: 28.09.2024).

44. Тарасун В. В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку: напрями реалізації : монографія. Київ : Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 412 с.

45. Тищенко В. В. Алалія. Логопедія : підручник / за ред. проф. М. К. Шеремет. Київ, Слово. 2014. С. 349–389.

46. Тищенко В. В. Моторна алалія у контексті психолого-педагогічних досліджень : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15. С. 181–186.

47. Товт О. О. Невербальна комунікація як складова семантики. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали XIV Міжнародної науково-*

практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих науковців. Рівне : РВВ РДГУ. 2021.174–175.

48. Трофименко Л. І. Алалія: підтримка дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі : навч. – метод. посіб. Київ, 2023. 180 с.

49. Філс П. С. Поширеність зубощелепних аномалій та мовленнєвих порушень серед дітей віком 6-12 років. *Сучасна стоматологія*. 2018. № 4. С. 54–57.

50. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Запоріжжя : ЗДУ, 1984. 167 с.

51. Щербина Т., Лихота К. Орофаціальні міофункціональні розлади у пацієнтів із зубощелепними порушеннями (огляд літератури). *Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я*. 2024. № 1(15). С. 77–85.

52. Arian P., Nezu C. M., Nezu A. M. Assertiveness and problem solving training for mildly mentally retarded persons with dual diagnoses. *Research in Developmental Disabilities*. V. 12. I. 4. 1991. P. 17–59.

53. Cieszyńska J., Korendo M. Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka. Od noworodka do 6 roku życia. Kraków : Wydawnictwo Edukacyjne, 2007. 323 S. 9.

54. Katharina J. Rohlfing, Carina Lüke, Ulf Liszkowski, Ute Ritterfeld and Angela Grimminger. Developmental Paths of Pointing for Various Motives in Infants with and without Language Delay. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph19094982> (дата звернення: 28.09.2024).

55. Lasota A. Gestykulacja dziecięca. Encyklopedia Dzieciństwa. URL: <https://www.researchgate.net/publication/302993027> (дата звернення: 28.09.2024).

56. Lasota A. Świat gestów i symboli w komunikacji dziecięcej. Kraków : «Impuls», 2010. 186 s.

57. Murillo E., Belinchón M. Gestural-Vocal Coordination: Longitudinal Changes and Predictive Value on Early Lexical Development. *Gesture*. 2012. №12. C. 16–39.
58. Stecko E. Logopedia małego dziecka. Warszawa: ES, 2013. 82 s. 15.
59. Stecko E. Zapiski z pracy logopedy. Warszawa: ES, 2012. 198 s.
60. Winczura B. Społeczno-komunikacyjne uwarunkowania rozwoju teorii umysłu u osób ze spektrum autyzmu. Od narodzin ku dorosłości / Wsparcie młodzieży i dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Teoria i praktyka/ red. nauk. K. Patyk, M. Panasiuk. Sopot : GWP, 2017. S. 66–100.